

คำนำ

จิตรกรรมฝาผนังของไทย เป็นศิลปะที่มีความประณีตสวยงาม แสดงถึงอัตลักษณ์และความโดดเด่นของแต่ละภูมิภาค มีความงดงามตามแบบฉบับของตนเองไม่ว่าจะเป็นช่างพื้นบ้านหรือช่างหลวงต่างสร้างสรรค์สืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต จิตรกรรมมักนิยมเขียนบนฝาผนังภายในอาคารที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร โดยเขียนด้วยสีฝุ่นผสมกาว เนื้อหาที่เขียนมักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบอติดีพุทธ พุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิ และวิถีชีวิต ส่วนใหญ่นิยมเขียนประดับผนังอุโบสถ วิหาร อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีทางศาสนา วัตถุประสงค์ของการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังเพื่อสั่งสอนธรรมและยังสอดแทรกเรื่องราวชีวิต ประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านมา

วัดม่วง ตั้งอยู่ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพิษณุโลก สันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๕ แต่เดิมบริเวณนี้มีต้นมะม่วงขนาดใหญ่ขึ้นอยู่มาก จึงเรียกว่า วัดม่วง ภายในวัดประกอบไปด้วยสิ่งก่อสร้าง เช่น เจดีย์ อุโบสถ หอสวดมนต์ โดยเฉพาะวิหารเก่าซึ่งเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หน้าบันประดับด้วยภาพพระเครื่องถ้วยต่างๆ วิหารแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีพุทธลักษณะงดงาม มีจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีฝุ่น ฝีมือช่างพื้นบ้านและช่างหลวงซึ่งสันนิษฐานว่าอาจจะเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ หรือรัชกาลที่ ๕ เล่าเรื่องราวพุทธประวัติ และการปลงอัฐของภิกษุ รวมถึงการเล่าเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในอดีต

จากการศึกษาผลงานจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดม่วง พบว่าเป็นงานจิตรกรรมไทยแบบพื้นบ้านมีอิทธิพลของศิลปะล้านช้าง ที่มีรูปแบบ วิธีการ เรื่องราว ลวดลายบางส่วน แตกต่างจากต่างจิตรกรรมไทยประเพณีดั้งเดิม จิตรกรได้สอดแทรกเรื่องราวชีวิต วัฒนธรรมร่วมสมัยไว้ในผลงานด้วย แต่งานจิตรกรรมดังกล่าวยังไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากนัก สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีมีบทบาทหน้าที่ในการทำนุบำรุงสืบสาน และเผยแพร่ทางด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้เล็งเห็นคุณค่าของงานจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดม่วง ดังกล่าว จึงได้ทำการเก็บข้อมูลพร้อมดำเนินการจัดพิมพ์ เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่องค์ความรู้ให้บุคคลประชาชนทั่วไปได้ตระหนักถึงคุณค่าภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นของจังหวัดพิษณุโลก เพื่อก่อให้เกิดการอนุรักษ์ สืบสานให้ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ดร.จุติรัช อนุกุล

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

สารบัญ

ประวัติวัดม่วง

หน้า ๓

เรื่องราวภาพจิตรกรรมภายในวิหาร วัดม่วง

หน้า ๙

วิเคราะห์รายละเอียดและสิ่งน่าสนใจในภาพจิตรกรรมฝาผนัง

หน้า ๓๗

บรรณานุกรม

ประวัติวัดม่วง

วัดม่วง ตั้งอยู่ตำบลอินทร์บุรี อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี สันนิษฐานว่า วัดเก่าแก่แห่งนี้น่าจะสร้างเป็นวัดแรกของอำเภออินทร์บุรีและตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาในอดีตมีบุคคลสำคัญมาเยี่ยมเยือนวัดม่วงอยู่เสมอ นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช ผู้นำประเทศ ผู้นำเหล่าทัพ ฯลฯ ซึ่งส่งผลให้วัดม่วงนั้นเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของอำเภออินทร์บุรี ขณะเดียวกันภายในวัด ก็เต็มไปด้วยสิ่งที่น่าสนใจมากมาย ตั้งแต่เจดีย์อุโบสถ หอสมุดมนต์ โดยเฉพาะวิหารเก่าแก่ซึ่งเป็นอาคารปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หน้าบันประดับด้วยภาพพระเครื่องถ้วยต่างๆ วิหารแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีพุทธลักษณะงดงาม ทั้งยังมีจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีฝุ่น ฝีมือช่างพื้นบ้านซึ่งคาดว่าน่าจะเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ เล่าเรื่องราวพุทธประวัติตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมโบราณ ส่วนเจดีย์นั้นเป็นแบบสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองที่มีเล้าล้อมกันว่าเป็นที่บรรจุอาัฐวัดมุงมล ของมีค่า ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าสร้างขึ้นเพื่อล้างบาป นอกจากนี้วัดม่วงยังมีชื่อเสียงในเรื่อง การปลูกเสกวัตถุมงคล โดยหลวงพ่อเอื้อ พระครูอินทวุฒาจารย์ อดีตเจ้าอาวาส ผู้เฝ้ายพร้อมด้วยศิลาจารวัตรและเชี่ยวชาญด้านไสยเวททุกแขนง (วัดม่วง. ๒๕๖๓. ออนไลน์)

วัดม่วง เป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออก ไม่ไกลจากถนนสายเอเชียบางปะอิน-นครสวรรค์ มากนัก และอยู่ห่างจากตัวตลาดอินทร์บุรีไปทางทิศใต้ประมาณ ๒.๕ กม. สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประมาณ พ.ศ. ๒๓๖๕ แต่เดิมบริเวณนี้มีต้นมะม่วงขึ้นอยู่มาก จึงเรียกว่า “วัดม่วง” มีเนื้อที่ประมาณ ๑๑ ไร่ จากการพิจารณาปูชนียสถานบางอย่างภายในวัดม่วง เช่น วิหารเก่า และเจดีย์ขนาดใหญ่ แสดงให้เห็นว่า วัดม่วงเป็นวัดที่สร้างมาก่อนวัดอื่นๆ ทั้งหมดในเขตอำเภออินทร์บุรี วัดม่วง มีเจ้าอาวาสตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบันรวมทั้งหมดจำนวน ๑๑ รูป

ถึงแม้ว่า วัดม่วงจะเป็นวัดเล็กๆ แต่วัดนี้ในอดีตมีบุคคลสำคัญหลายท่านมาเยี่ยมเยือน นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช ผู้นำประเทศ ผู้นำเหล่าทัพ ฯลฯ อาทิ

๑. วันศุกร์ที่ ๒๒ กันยายน ๒๔๕๙ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เสด็จประทับเสวยพระกระยาหาร ณ ศาลาตรีมุข ริมน้ำวัดม่วง โอกาสนั้นได้เสด็จเยี่ยมพสกนิกรบริเวณวัดม่วงด้วย

๒. วันศุกร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๒๑ สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๘ (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เสด็จมาวางศิลาฤกษ์อุโบสถ

๓. วันเสาร์ที่ ๙ เมษายน ๒๕๒๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ทรงประกอบพิธียกข่อฟ้า พร้อมกับพระราชทานพระนามาภิไธยย่อ (ส.ก.) ประดิษฐาน ณ หน้าบันอุโบสถ

๔. วันอาทิตย์ที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๒๕ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ อดีตนายกรัฐมนตรี พร้อมทั้ง พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้น ได้มาเป็นประธาน งานทอดกฐินของคณะกลุ่มเกษตรกร ที่วัดม่วง

๕. วันจันทร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๒๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จแทนพระองค์ทรงประกอบพิธีตัดหวายลูกนิมิต ณ อุโบสถวัดม่วง

๖. วันเสาร์ที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๔๕ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จทรงทอดพระเนตรจิตรกรรมฝาผนังในวิหารเก่าของ วัดม่วง

วัดม่วง มีปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุที่สำคัญหลายอย่าง ที่สำคัญ คือ วิหารเก่า เป็นอาคารปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยื่นออกมาที่หน้าวิหารเก่านี้เพิ่งได้รับการพัฒนาปรับปรุง ขึ้นใหม่และเสร็จสิ้นสมบูรณ์เมื่อเร็วๆ นี้ อุโบสถ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวิหารเก่า ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ฐานอาคารเป็นฐานบัว โครงสร้างหลังคาเป็นแบบลดชั้น มุงกระเบื้องไทย หน้าบันทั้งสองข้างมีพระนามาภิไธยย่อ “ส.ก.” ประดิษฐานอยู่

เจดีย์ขนาดใหญ่ ประดิษฐานอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอุโบสถ ลักษณะเจดีย์ เป็นแบบสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง มีผู้กล่าวว่า เจดีย์นี้มีสิ่งของต่างๆ บรรจุไว้ภายใน เช่น อาวุธ วัตถุมงคล และของมีค่าจำนวนหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเล่าต่อกันมาว่าสร้างขึ้นเพื่อ ล้างบาป

หอสวดมนต์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอุโบสถ ลักษณะเป็นอาคารไม้ เสาคอนกรีต ยกพื้นสูง เปิดโล่งทั้งสี่ด้าน หลังคามุงกระเบื้อง มีขื่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ประดับอยู่

รูปหล่อ พระครูอินทวุฒาจารย์ (หลวงพ่อเอะ) อดีตเจ้าอาวาสรูปที่ ๙ ชาตะ พ.ศ. ๒๔๒๔ มรณภาพ พ.ศ. ๒๕๑๕ ท่านเป็นพระสงฆ์ที่เพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตร เคร่งครัด ในพระธรรมวินัย เปี่ยมด้วยเมตตาเป็นธรรม มีความสันโดษ มักน้อย ถ่อมตน และยังเชี่ยวชาญ ในไสยเวททุกแขนง ตลอดจนวิชาแพทย์แผนโบราณเป็นอย่างดี ชาวบ้านทั้งใกล้และไกล ถ้ามีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ เมื่อมาพบท่านจะได้รับความอนุเคราะห์อย่างสมำเสมอเท่าเทียม กันหมด อนึ่ง หลวงพ่อเอะ เป็นผู้วิสาจาสิทธิ พุทธอย่างใดก็จะเป็นอย่างนั้น ท่านจึงระมัดระวัง คำพูดของท่าน ไม่ค่อยว่ากล่าวใครๆ ให้เขาเสียหายหลวงพ่อเอะได้จัดสร้างวัดถุมงคลไว้หลายชนิด

เช่น พระเครื่องเนื้อผงพิมพ์ต่างๆ ภาพถ่ายบูชา ตะกรุด ผ้ายันต์ และเหรียญรูปเหมือน ซึ่งมีประสบการณ์ด้านพุทธคุณสูงทุกชนิด นอกจากนี้ยังมีสิ่งอื่นๆ เช่น ตู้พระธรรม หีบพระธรรม สมุดข่อย ฯลฯ

ปัจจุบันวัดม่วง มี พระครูโสภิตบุญญาคม (พระอาจารย์สำรวย) เป็นเจ้าอาวาส รูปที่ ๑๑ และเป็นเจ้าคณะตำบลอินทร์บุรี-น้ำตาล มีความยินดีต้อนรับพุทธศาสนิกชนทุกท่านที่จะไปเยี่ยมชมวัด และสักการะปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุภายในวัดม่วง ตลอดเวลา ในช่วงนี้ทางวัดมีเหรียญหลวงพ่อบ๊วย วัดม่วง และเหรียญหลวงพ่อดาว วัดช้างให้ รุ่นฉลองวิหาร พ.ศ.๒๕๕๖ ไว้แจกสมนาคุณแก่ผู้ที่มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทรัพย์เพื่อบูรณปฏิสังขรณ์วัดม่วงอีกด้วย เหรียญรุ่นนี้ได้ประกอบพิธีพุทธาภิเษกโดยมีหลวงพ่อดาว วัดอัมพวัน อ.พรหมบุรี จ.สิงห์บุรี เป็นประธานในพิธี (ไพศาล ธีระศุภะ. ๒๕๕๖. ออนไลน์)

วัดม่วงตั้งอยู่ที่บ้านบางกะปิ ในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๕ จัดพิมพ์เมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๙ โดยกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ มีความกล่าวไว้ว่า วัดแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๓๖๕ เนื่องจากแต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้มีต้นมะม่วงขนาดใหญ่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงพากันเรียกชื่อว่า “วัดม่วง” ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งหลังสุดเมื่อ วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๖ อีกตำนานเล่ากันว่า ประมาณกว่า ๒๐๐ ปี ปู่สุข และปู่มี ชาวลาว ได้ถูกกวาดต้อนเดินทางมาจากนครเวียงจันทน์ ได้มาปลูกบ้านสร้างเรือนอยู่ที่บ้านนี้ เป็นผู้สร้างวัดม่วง ประมาณ ๒๐๐ กว่าปี (ประวัติวัดม่วง จิตรกรรมวัดม่วง. ๒๕๑๙. หน้า ๒)

สิ่งสำคัญภายในวัดประกอบด้วย เจดีย์ทรงย่อมุมไม้สิบสองศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น อุโบสถซึ่งมีหน้าบัน พระปรมาภิไธยย่อ สก. ได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และวิหารซึ่งภายในแสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังศิลปะรัตนโกสินทร์ ผนังภายในวิหารทั้ง ๔ ด้าน มีภาพจิตรกรรมสีฝุ่นมีร่องพื้น ลักษณะที่ปรากฏแสดงว่ามีการเขียนทับซ้อนกันไม่น้อยกว่าสองครั้ง เป็นภาพฝีมือแบบพื้นฐานของชาวพื้นบ้าน เขียนเล่าเรื่องราวพุทธประวัติ การปลงซากอสุภกรรมฐานของพระภิกษุ ภาพเล่าเรื่องพระมาลัยสูตร การได้รับทุกขเวทนาของสัตว์นรกในนรกภูมิ การเดินทางไปนัสการรอยพระพุทธรูปเทวดา รูปดอกบัว ฯลฯ

เรื่องราวในจิตรกรรมวิหารแห่งนี้ไม่ต่อเนื่องกัน และไม่มีหลักฐานระบุไว้ว่าเขียนเมื่อใด และโดยใคร จึงทำให้ยากที่จะกำหนดอายุการเขียนที่แน่นอนลงไปได้ แต่หากพิจารณาจากคตินิยมในการนำเรื่องราวพุทธประวัติเป็นโครงสำคัญของการเขียนแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่าจิตรกรรมในวิหารวัดม่วงแห่งนี้คงจะเขียนขึ้นในราวช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น - รัชกาลที่ ๔

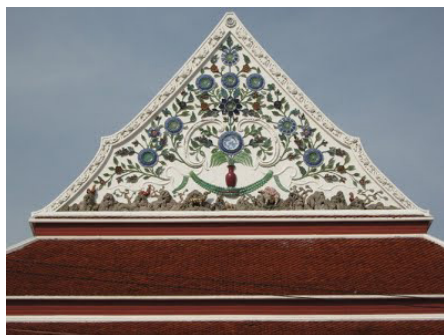
ลักษณะโดยทั่วไปของวิหาร

วิหารตั้งอยู่ระหว่างอุโบสถกับกุฏิซึ่งเป็นอาคารปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก กว้างประมาณ ๕ เมตร ยาว ๑๐ เมตร มีหน้าต่างด้านข้าง ข้างละ ๒ บาน มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกด้านเดียวก่อนมุขยื่นออกมาต่อกับบันไดทางขึ้น ด้านหลังเป็นผนังทึบ หลังคามุงด้วยกระเบื้อง หน้าบันประดับด้วยภาพพระเครื่องถ้วยต่างๆ ตามแบบสมัยนิยมในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา ดูจากลักษณะรูปแบบและลวดลายการตกแต่งคล้ายกับวัดในกรุงเทพฯ หลายวัดเช่น วัดสามพระยา ที่ประดับสัญลักษณ์มณฑลบนหน้าบันพระอุโบสถ ได้สะท้อนให้เห็นอิทธิพลศิลปะจีนที่เข้ามามีบทบาทในงานศิลปกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากในรัชสมัยดังกล่าวมีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าจีนในย่านการค้าของไทยอย่างเฟื่องฟู ประกอบกับผู้สร้างพระอารามซึ่งอยู่ในฐานะชนชั้นปกครองและมีบทบาทในทางการค้าระหว่างประเทศ และเป็นกลุ่มผู้กำหนดกระแสความนิยมงานศิลปกรรมอย่างใหม่ แทนงานศิลปะแบบไทยประเพณีที่มีมาแต่เดิม ดังนั้นการประดับตกแต่งลายสัญลักษณ์มณฑลจีนในงานศิลปกรรมไทย จึงเป็นการรับเอาคติความเชื่อจีนมาประดับตกแต่งพุทธศาสนสถาน ให้เกิดความเป็นสิริมงคลและเป็นการให้คำอวยพรให้เกิดความสงบสุขแก่บ้านเมือง (ลลิตา อัครสกุลลือชา. ๒๕๖๒. ออนไลน์) ยกตัวอย่างเช่น วัดโพชนัดพลเสพย์ เจริญรุ่งเรืองในสมัยรัชกาลที่ ๓

วิหารแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีพุทธลักษณะงดงามแบบพื้นบ้าน เป็นพระปูนปั้นลงรักปิดทอง พระเศวตเล็กเป็นหนามขนุน พระพักตร์กลม พระโอษฐ์และนาสิกเล็กสั้น มือเท้าใหญ่ สันมาถนัดตรง อันเป็นพุทธลักษณะของศิลปะแบบล้านช้าง หรือศิลปะลาว นั่งบนฐานชุกชีรูปบัวหงายเป็นลักษณะบัวแฉก มีผ้าทิพย์ห้อยลงมาอันเป็นศิลปะที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วางบนฐานสิงห์ที่มีการเขียนลวดลายไทยประดับตกแต่ง มีจิตรกรรมฝาผนังเขียนด้วยสีฝุ่น ฝีมือช่างพื้นบ้านซึ่งคาดว่าน่าจะมีมากกว่า ๑ คน อาจจะเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ หรือรัชกาลที่ ๕ เล่าเรื่องราวพุทธประวัติ ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมโบราณ วิหารเก้านี้เพิ่งได้รับการบูรณะปรับปรุงขึ้นใหม่โดยกรมศิลปากร

ภาพวิหารของวัดม่วงตั้งอยู่ระหว่างอุโบสถและกุฏิ

ภาพซ้ายหน้าบันวิหารที่ใช้ถ้ายสังคโลกตกแต่ง เปรียบเทียบกับภาพขวาวัดไพชนนตฺพลเสพย์
ศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓

ภาพถ่ายพระประธานปางมารวิชัยในวิหาร เปรียบเทียบกับภาพขาวพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง

ภาพถ่ายหน้าพระพุทธรูปเจ้าในงานจิตรกรรม เปรียบเทียบกับภาพขาวหน้าพระศิลปะล้านช้าง
หรือศิลปะลาวที่มีความคล้ายคลึงกัน

เรื่องราวภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหาร วัดม่วง

วิหารวัดม่วงเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานว่าสร้างในราวรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๖๕ แต่ผลงานจิตรกรรมอาจสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข่างเขียนใช้เทคนิคการวาดภาพแบบไทยประเพณี ผสมผสานกับคตินิยมแบบจีนในบางส่วนของภาพ เป็นเรื่องราวพุทธประวัติที่มีรูปแบบไม่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมนิยมที่เคยสืบทอดกันมา ผังด้านหลังพระประธานเขียนภาพมารผจญ ด้านตรงข้ามพระประธานเขียนภาพเสด็จกลับจากดาวดึงส์ ภาพผนังข้างด้านล่างทั้งสามด้านเขียนภาพภิกษุปลงอสุภะ บริเวณคอสองทั้งสองด้านเขียนพุทธประวัติ ผังสกัดซ้ายเขียนรูปทรงออกผนวช ปลงพระเกศา ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส ตอนปางป่าลิไลยก์ และ ตอนตรัสรู้ ผังสกัดขวาเขียนภาพการเอาชนะกิเลสจากการยั่วยวนของลูกสาวพญามาร ๓ คน ภาพการฉันทพระกระยาหารเมื่อสุดท้าย การเสด็จดับขันธปรินิพพาน การจัดงานพระศพและถวายเพลิงพระศพ ด้านบนเพดานเฉพาะฝั่งพระประธาน เขียนภาพดาวล้อมเดือนโดยใช้ลายดอกบัว และเขียนลวดลายกรอบโดยใช้ลายประแจจีนเป็นศิลปะที่คลี่คลายมาจากลายเมฆของศิลปะจีน บริเวณประตูทางเข้าเขียนภาพทวารบาลเป็นยักษ์ถือกระบองและภาพทวารบาลตรงหน้าต่าง เขียนเทวดาถือพระขรรค์ ที่มีความอ่อนช้อยงดงามมาก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการเขียนภาพจิตรกรรมในวิหารนี้มีช่างเขียนอย่างน้อย ๒ คน คือช่างในราชสำนักหรือช่างในเมืองรับผิดชอบการเขียนทวารบาลและช่างพื้นบ้านอาจเป็นช่างชาวลาว รับผิดชอบการเขียนพุทธประวัติ ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของงานจิตรกรรมในวิหารนี้คือการลงชื่อผู้มีจิตศรัทธาบริจาคไว้ใต้ภาพทุกภาพ มีการเขียนชื่อแทรกไว้เช่น นายคำดีผิวแมร์ริดเป็นผู้สร้าง หรือ พระนอนองค์นี้ นายสวีสร้างไว้ในพระศาสนา เป็นต้น จึงทำให้เห็นว่าการสร้างงานจิตรกรรมนี้ไม่ได้สร้างเสร็จในคราวเดียว ไม่มีการวางแผนและรูปแบบในการวาดที่ตายตัว คือเมื่อมีผู้มีจิตศรัทธาอยากวาดภาพพุทธประวัติตอนใด ข่างเขียนจะวาดตามคำขอและไม่ได้วางกรอบหรือเรียงลำดับพุทธประวัติอย่างที่เคยทำกันมา ในอดีตนั้นการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังมักไม่นิยมเขียนชื่อช่างเขียนหรือผู้ที่บริจาคลงไปในภาพเนื่องจากการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้นถือว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ไม่ต้องจารึกชื่อแต่อย่างใด นอกจากนั้นเหนือซุ้มประตูและหน้าต่างทุกบาน จะมีซุ้มจะนั่ม ข่างในวัดพระพุทธเจ้าประดิษฐานพร้อมอัครสาวก ที่ไม่ค่อยพบในวิหารโดยทั่วไป

นอกจากนี้ยังมีงานจิตรกรรมด้านนอกวิหารบริเวณมุขที่ยื่นออกมาอีกสองแห่งคือ

๑. บริเวณด้านหน้าประตูทางเข้า แบ่งเป็น ๒ ตอน ข้างบนเป็นภาพพระมาลัยนมัสการพระเจดีย์จุฬามณี ด้านล่างเขียนเป็นภาพพระมาลัยโปรดสัตว์นรก

๒. ด้านตรงข้ามประตูทางเข้า เขียนเป็นภาพการเดินทางไปกราบนมัสการรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่สืบทอดกันมาแต่อดีตตั้งแต่สมัยอยุธยา สะท้อนวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในอดีตเช่นการเดินทาง การแต่งกาย พาหนะ อาวุธ ที่พักอาศัย การศรัทธาในพุทธศาสนาที่จะต้องเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปด้วยตนเองทั้งพระภิกษุและฆราวาส

ภาพจิตรกรรมด้านหลังพระประธาน

ภาพด้านหลังพระประธานจิตรกรรมเขียนตอนมารผจญ

ภาพด้านหลังพระประธานมีขนาดกว้าง ๓.๒๕ เมตร สูง ๒ เมตร เขียนภาพตอนมารผจญโดยมีองค์ประกอบคือพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในซุ้มเรือนแก้ว วางตรงด้านบนกึ่งกลางภาพ มีเทวดาอยู่ด้านข้างทั้งซ้ายและขวาข้างละหนึ่งองค์ ถัดลงมาด้านซ้าย เป็นภาพพญามารวิสัยดีและพลพรรคยกทัพมาหวังทำร้ายพระพุทธรูปด้วยศาสตราวุธต่างๆ ด้านขวาเป็นภาพกลุ่มยักษ์ที่ยอมสงบและนำดอกบัวมาบูชาฟังธรรมพระพุทธรูป ด้านล่างใต้แท่นที่ประทับของพระพุทธรูปเป็นภาพพระแม่ธรณีบิดมวยผม เนื่องจากพระยามารกล่าวอ้างถึงสิทธิในบัลลังก์ที่พระองค์ประทับ ขับไล่พระองค์จากบัลลังก์ พระองค์ได้กล่าวตอบไปว่า พระองค์ประทับนั่งที่แห่งนี้มานานแล้วขอพระแม่ธรณีเป็นพยาน พระแม่ธรณีจึงอุบัติผุดขึ้นจากพื้นดิน พร้อมบิบน้ำออกจากมวยผม เรียกว่า “ทักษิณทก” หรือน้ำที่ทรงกรวดทุกครั้งที่ทรงบำเพ็ญบุญ บารมีแต่อดีตชาติ น้ำหลังไหลออกมามากมาย ประจุห้วงมหาสมุทร หมู่มารทั้งหลายมีอาจด้านทานได้ บ้างจมบ้างลอยไปตามกระแสน้ำ ถูกปลาและจระเข้กัดกินพ่ายแพ้ไปในที่สุด จุดเด่นของภาพนี้คือ ภาพโดยรวมจะเป็นโทนสีฟ้าซึ่งเป็นสีที่หาได้ยาก มีสีขาว สีเขียวแทรกบ้างเล็กน้อย ตัดกับจุดเด่นสีแดงส้มที่เป็นสีจีวรของพระพุทธรูป การเขียนภาพจิตรกรรมไทยในอดีตจวบจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ สีฝุ่นมีสีเพียงไม่กี่สีเช่นสีเหลือง สีแดง สีนํ้าตาล และสีดำ โดยรวมเรียกว่าสีเอกรงค์ ยังไม่มีสีฟ้า หรือสีม่วง สีเหล่านี้เป็นสีนำเข้าจากประเทศจีนในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังนั้นจากภาพจิตรกรรมที่ปรากฏ จึงคาดว่าเป็นงานจิตรกรรมที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ หรือรัชกาลที่ ๕

ภาพพระแม่ธรณีบิดมวยผม หลังพระประธาน

ภาพด้านซ้ายมารผจญ ภาพด้านขวามารสยบยอม ด้านล่างเป็นภาพชาวต่างชาติกำลังจมน้ำ
ภาพจิตรกรรมด้านหน้าพระประธาน

ภาพด้านตรงข้ามพระประธาน ตอนโปรดพุทธมารดาและเสด็จกลับจากดาวดึงส์

ภาพตรงข้ามพระประธานแบ่งออกเป็น ๕ ส่วนได้แก่

ภาพที่ ๑ ชั้นบนสุดเป็นภาพพระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก พระโมคฺลา พระสารีบุตร วาดเป็นภาพค่อนข้างใหญ่อยู่บริเวณสามเหลี่ยมหน้าจั่วมีลักษณะงดงามสมส่วน

ภาพที่ ๒ ถัดมาเป็นภาพที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในผนังด้านหน้าคือภาพเสด็จไปโปรด พุทธมารดาบนสวรรค์ และเสด็จกลับจากสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์มีพระอินทร์และเทวดาส่งเสด็จ มีบันไดแก้วบันไดทองและบันไดเงิน ด้านล่างของภาพมีชาวบ้านมารอรับเสด็จจำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และต้องการจะแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา พระนางสิริมหามายาเมื่อสิ้นพระชนม์ ได้ไปเกิดที่สวรรค์ชั้นดุสิต พระพุทธเจ้าเสด็จประทับ จำพรรษาที่โคนต้นปาริฉัตรต้นไม้อสวรรค์ เมื่อพระอินทร์ได้ทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา จำพรรษา จึงป่าวประกาศไปทั่วสวรรค์ พระนางสิริมหามายาซึ่งทรงอยู่ในเพศเทพบุตร ในสวรรค์ชั้นดุสิตก็ได้เสด็จมาฟังธรรมพระพุทธเจ้าด้วย จึงทรงแสดงอภิธรรมโปรดพุทธมารดา ตลอดพรรษาจนพุทธมารดาได้ทรงบรรลุโสดาปัตติผล

เมื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาแล้ว วันออกพรรษาจึงทรงเสด็จกลับลง ณ เมือง สังกัสสะนคร ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จลงพระอินทร์ได้เนรมิตบันไดที่เสด็จลงคือ บันไดทอง บันไดเงินและบันไดแก้ว บันไดทองสำหรับหมู่เทพลงอยู่ด้านขวา บันไดเงินอยู่ด้านซ้ายสำหรับ ท้าวมหาพรหม และบันไดแก้วอยู่ตรงกลางสำหรับพระพุทธเจ้าห้วบันไดแต่ละอันพาดที่เขา พระสุเมรุเชิงบันไดทอดลงยังประตูเมืองสังกัสสะนคร ด้วยเหตุนี้วันออกพรรษาจึงถือเป็นวัน สำคัญวันหนึ่ง และมีความนิยมทำบุญตักบาตรเรียกการตักบาตรนี้ว่า “ตักบาตรเทโว” ย่อมา จากเทโวโรหณะ แปลว่าตักบาตรเนื่องในวันคล้ายวันพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก ทรงเปิด โลกบันดาลให้เทวดา มนุษย์ และสัตว์นรกแลเห็นซึ่งกันและกัน วันที่พระพุทธองค์เสด็จลง จากดาวดึงส์นั้นพระองค์ได้แสดงปาฏิหาริย์ คือขณะที่พระองค์ประทับยืนอยู่ที่บันไดแก้วทรง ทอดพระเนตรไปทางทิศเบื้องบนเทวโลกและพรหมโลกก็เปิดมองเห็นโล่งเมื่อทรงทอด พระเนตรไปในทิศเบื้องต่ำ โลกทั้งหลายก็เปิดโล่งในครั้งนั้น สวรรค์ มนุษย์และสัตว์นรกต่าง ก็เห็นซึ่งกันและกันทั่วจักรวาลผู้อาศัยอยู่ในสามโลกต่างมองเห็นกันแล้วต่างเหลียวมองดู พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จลงมาจากสวรรค์ ยังผลให้เกิดความปรารถนาในการหลุดพ้นอย่าง พระองค์ด้วยกันทั้งสิ้น

ภาพที่ ๓ เป็นภาพนรกภูมิ มีซุ้มพระพุทธเจ้าและพระสาวกอยู่ตรงกลางภาพเหนือขอบประตูทางเข้าซึ่งในความหมายของภาพนี้คือเมื่อวันออกพรรษาพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากดาวดึงส์พระองค์ทรงเปิดโลกทั้งสามให้สามารถมองเห็นกันได้คือ สวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก

ภาพที่ ๔ ภาพปัจเจกพระพุทธเจ้า นั่งเรียงแถวซ้ายขวา ข้างละ ๖ องค์ แต่ทางด้านขวาภาพชำรุด มองเห็นชัดเจนเพียงแค่ ๓ องค์

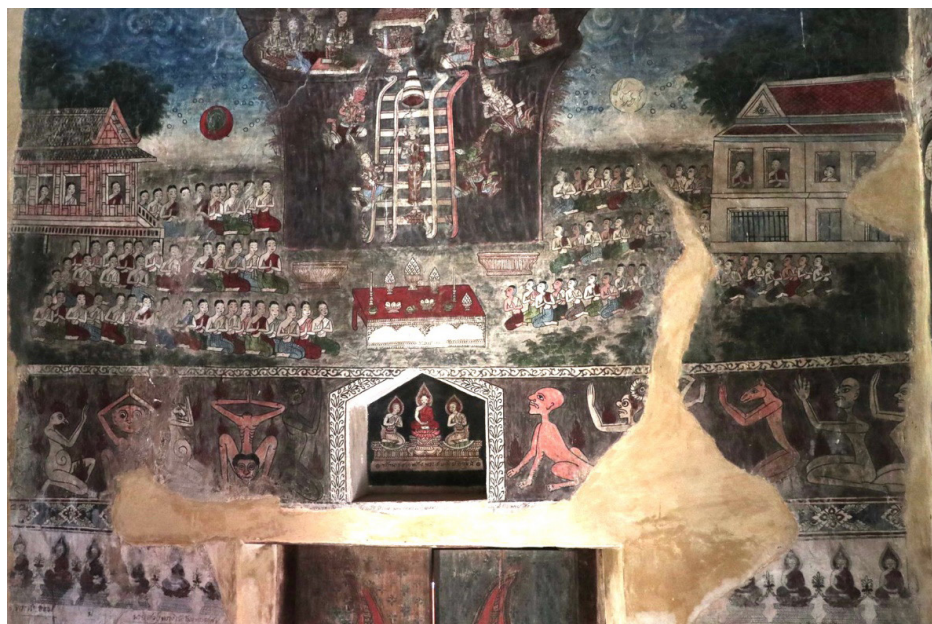
ภาพที่ ๕ ด้านล่างสุด เป็นภาพพระภิกษุปลงอสุภ แต่เนื่องจากมีเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๕๔ ทำให้ภาพเขียนได้รับความเสียหาย มองเห็นได้ไม่ชัดเจน ภาพทวารบาลตรงประตูทางเข้าเป็นภาพยักษ์ถือกระบองมีความสง่างาม ดุนัน ข้างเขียนฝีมือดี ทำให้ผู้วิจัยคาดเดาว่าเป็นช่างเขียนจากกรุงเทพมหานคร หรือเป็นช่างเขียนที่เรียนมาอย่างเป็นระบบ

ภาพที่ ๑ พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก พระโมคคัลลา พระสารีบุตร

ภาพที่ ๒ พระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากดาวดึงส์

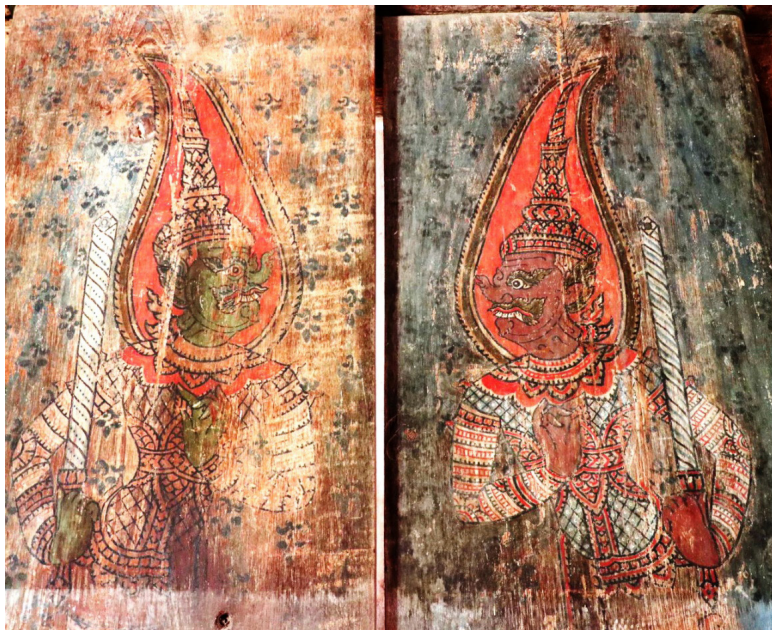
ภาพที่ ๓ และ ๔ ภาพนรกภูมิ และปัจเจกพระพุทธเจ้า

ภาพที่ ๕ พระภิกษุปลงอสุภ

ภาพซุ้มจระนมเหนือซุ้มประตูเขียนว่า ข้าพเจ้านายสวสร้างพระสามองค์ที่ซุ้มนี้

ภาพทวารบาล ยักษ์ถือกระบองประตูทางเข้าวัดได้สัดส่วน และสง่างาม

ภาพจิตรกรรมด้านข้างขวามือพระประธาน

ภาพขวามือพระประธาน ตอนทรงออกผนวชและตรัสรู้

ภาพด้านขวามือพระประธานจะแบ่งภาพออกเป็น ๓ ส่วน คือบริเวณคอสองหรือส่วนบนเหนือขอบหน้าต่างเป็นเรื่องพุทธประวัติตอนออกผนวช และตรัสรู้ ถัดลงมาเป็นภาพปัจเจกพระพุทธเจ้าด้านล่างสุดเป็นภาพภิกษุปลงอสุภะ มีภาพปางปาลีโลย์แทรกอยู่มุมขวาของภาพ การจัดวางองค์ประกอบของภาพไม่ได้เรียงลำดับความสำคัญเหมือนอดีตที่เคยทำมา ภาพจะเขียนด้วยขนาดต่างกัน ในภาพด้านขวานี้จะให้ความสำคัญกับภาพนางสุชาดา ถวายข้าวมธุปายาส ภาพปางปาลีโลย์และภาพพระพุทธเจ้าตรัสรู้ เนื่องจากช่างเขียนวาดให้มีขนาดใหญ่กว่าปรกติ

ภาพลำดับการดูภาพจะเรียงตามเหตุการณ์พุทธประวัติ

การดูภาพจิตรกรรมบริเวณผนังด้านขวาแบ่งได้ ๖ ตอน

ตอนที่ ๑ ทรงออกผนวช ในภาพประกอบด้วยเจ้าชายสิทธัตถะนายฉันทะและม้ากัณฐกะ เจ้าชายสิทธัตถะพร้อมด้วยนายฉันทะทรงม้าจนถึงแม่น้ำอนาซึ่งเป็นเขตแดนระหว่างเมืองทั้ง ๓ คือกบิลพัสดุ์ สาวัตถี และไพศาลี แล้วเสด็จลงจากหลังม้าประทับนั่งบนหาดทราย พระหัตถ์จับพระขรรค์ และจับพระจุฬา คือ ยอดปลายพระเกศากับพระโมฬี คือ มุ่นพระเกศา แล้วทรงตัดด้วยพระขรรค์เหลือพระเกศาไว้ยาวประมาณ ๒ นิ้ว นายฉันทะแสดงความโศกเศร้าและม้ากัณฐกะขาดใจตาย

ภาพ ตอนที่ ๑ ทรงตัดพระเกศา มหาภิเนษกรรม

ตอนที่ ๒ พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา หลังจากผนวช พระองค์ทรงทรมานร่างกายที่เกินวิสัยสามัญมนุษย์จะทำได้ คือ กัดฟัน กลั้นลมหายใจเข้าออก และอดอาหาร พระอินทร์จึงแสดงนิมิตทรงตัดพินสามสายเป็นปริศนาธรรม สายที่หนึ่งลวดซึ่งตึงเกินไปทำให้สายขาด สายที่สองหย่อนเกินไปตึงไม่ตึง สายที่สามไม่ตึงเกินไปไม่หย่อนเกินไป ตึงตึงพอเพราะพระองค์จึงทรงได้สติเห็นความจริงเรื่องทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา จึงทรงเลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยา

ภาพตอนที่ ๒ ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา พระอินทร์ตัดพินเป็นปริศนาธรรม

ตอนที่ ๓ นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส หลังจากเลิกทรมานพระวรกายพระองค์ กลับมาเสวยอาหารจนพระวรกายแข็งแรงเป็นปกติแล้ว ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ นางสุชาดา ซึ่งเป็นธิดาของคหบดีผู้หนึ่งในตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เคยบนเทพเจ้าไว้ที่ต้นไทรเพื่อให้ ได้สามีผู้มีชาติสกุลเสมอกันและได้ลูกที่มีบุญ เมื่อนางได้สมปรารถนาแล้ว จึงหุงข้าวมธุปายาส คือ ข้าวที่หุงด้วยนมโคล้วนมาถวายเพื่อแก้บน เมื่อหุงเสร็จแล้ว นางสุชาดาสั่งให้นางทาสีหญิง รับใช้ไปทำความสะอาดปัดกวาดบริเวณต้นไทร นางทาสีไปแล้วกลับมารายงานให้นางสุชาดา ทราบว่าเวลานี้รุกขเทวดาที่จะรับเครื่องสังเวยได้สำแดงกายให้ปรากฏ นั่งรออยู่ที่โคนต้นไทร แล้ว นางสุชาดาดีใจมาก จึงยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูนหัวเดินมาที่ต้นไทรแล้วน้อมถาดข้าว มธุปายาส พระองค์จึงทรงรับไว้ ภาพนี้เป็นภาพที่ค่อนข้างใหญ่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญต่อ เนื้อหาที่ผู้เขียนต้องการแสดงให้เห็นถึงการถวายทานของนางสุชาดาจนบรรลุสำเร็จเป็น โสดาบัน

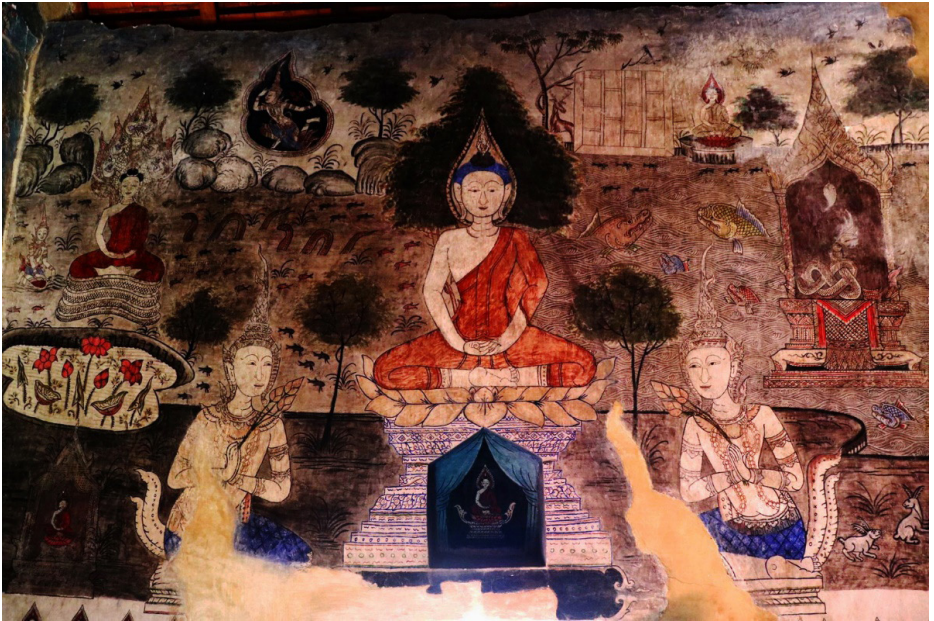
ภาพตอนที่ ๓ นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

ตอนที่ ๔ ทรงอธิษฐานลอยถาด เมื่อพระองค์เสวยข้าวมธุปายาสเสร็จแล้ว ทรงถือถาดทองเสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จลงทรงน้ำแล้วขึ้นมาประทับนั่งริมฝั่ง จากนั้นทรงลอยถาดและทรงอธิษฐานว่า หากพระองค์จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ขอให้ถาดนี้จลอยทวนกระแสน้ำ เมื่ออธิษฐานเสร็จถาดทองได้ลอยทวนน้ำขึ้นไปไกลถึง ๘๐ ศอก จนถึงวังน้ำวนแห่งหนึ่ง ถาดนั้นจึงจมต้งหายไปจนถึงพิภพของนาคราช กระแทกกับถาดสามใบของพระพุทธเจ้าในอดีตสามพระองค์คือ พระกกุสันโธ พระโกนาคม และพระกัสสปะ ภาพนาคราชกลับมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าในอดีต จะตื่นทุกครั้งที่ได้ยินเสียงถาด พอได้ยินก็ทราบได้ว่าพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลกแล้วอีกพระองค์หนึ่ง

ภาพตอนที่ ๔ ทรงอธิษฐานลอยถาดกระแทกกับถาดเดิม ๓ ใบ ภาพนาคราชทราบทันทีว่าจะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้อีกหนึ่งพระองค์

ตอนที่ ๕ ทรงตรัสรู้ ภาพนี้เป็นภาพขนาดใหญ่อยู่เหนือซุ้มจระนัมหน้าต่างบานแรก พระองค์ประทับนั่งที่โพธิบัลลังก์ ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงเริ่มบำเพ็ญสมาธิเข้าฌาน ทรงบรรลุญาณที่สามคือ “อาสวัคชญาณ” หมายถึงความรู้แจ้งถึงความสิ้นไปของกิเลส และอริยสัจ ๔ คือ ความทุกข์ เหตุเกิดของความทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีดับทุกข์ การได้บรรลุญาณทั้งสามนั้นเรียกว่า ตรัสรู้ความเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเกิดขึ้นในคืนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ หลังจากการตรัสรู้ พระองค์ยังคงประทับใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ทบทวนหลักธรรมต่างๆ ที่ตรัสรู้ตลอด ๗ วันโดยมีเหล่าเทวดามาชื่นชมบารมีต่างนำดอกบัวมาเฝ้าบูชาและฟังธรรมของพุทธองค์ ภาพที่ช่างเขียนเน้นให้มีขนาดใหญ่ขึ้นอาจหมายถึงการฟังธรรม และการทำบุญใส่บาตรได้กุศลมาก

ภาพตอนที่ ๕ ทรงตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เทวดาร่วมฟังธรรมบูชาด้วยดอกบัว

ตอนที่ ๖ ทรงบำเพ็ญกริยายืน เดิน นั่ง เป็นเวลา ๗ สัปดาห์เพื่อแสดงความกตัญญู ต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์และสถานที่ต่างๆ สัปดาห์ที่ ๑ ทรงประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗ วัน สัปดาห์ที่ ๒ ยืนทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗ วัน สัปดาห์ที่ ๓ เดินจงกรม ระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์ อีก ๗ วัน หลังจากนั้นได้ย้ายที่ประทับที่ใต้ต้นไทรหรือต้นนิโครธ ๗ วัน สถานที่ประทับเป็นแห่งที่สามในสัปดาห์ที่ ๖ คือ ใต้ต้นมุจลินทร์หรือต้นจิก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ที่นี่เกิดฝนตกพรำตลอดเจ็ดวันไม่ขาดสาย พญานาคชื้อมุจลินทร์จึงขึ้นจากสระน้ำที่อยู่ในบริเวณแห่งเดียวกันนี้เข้าไปขุด ๗ รอบ แล้วแผ่พังพานบังพระพุทธเจ้าเพื่อป้องกันลมฝนมิให้พัดและสาตกระเซ็นมาต้องพระวรกาย ครั้นฝนหาย ฟ้าสว่าง พญานาคจึงคลายขดออก แล้วแปลงเป็นมาณพยืนเฝ้าพระพุทธเจ้าทางเบื้องพระพักตร์ แล้วถวายอัญชลีต่อพระพุทธเจ้า

ภาพตอนที่ ๖ พญานาคมุจลินทร์ ขึ้นจากสระน้ำขุดและแผ่พังพาน เพื่อปกป้องพระพุทธเจ้าจากพายุฝน เทวดามาฟังธรรม

ภาพทวารบาลตรงช่องหน้าต่างเป็นภาพเทวดาถือพระขรรค์มีความงดงามได้สัดส่วน
สันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างเขียนในเมืองหลวง

ภาพจิตรกรรมผนังด้านซ้ายของพระประธาน

ภาพจิตรกรรมด้านซ้ายมือของพระประธาน

ภาพด้านซ้ายมือพระประธานจะแบ่งภาพออกเป็น ๓ ส่วน คือบริเวณคอสองหรือส่วนบนเหนือขอบหน้าต่างด้านในสุดเป็นเรื่องพุทธประวัติเหตุการณ์ต่อเนื่องจากผนังด้านขวา คือตอน ประทับใต้ต้นไทรผจญลูกสาวพญามาร และภาพผนังใหญ่เล่าตอนเด็กจับขันธ์ปริณิพพาน และงานฉาวยเพ็ลึงพระศพ ถัดลงมาเป็นภาพปัจเจกพระพุทธเจ้าด้านล่างสุดเป็นภาพภิกษุปลงอสุภ การจัดวางองค์ประกอบของภาพไม่ได้เรียงลำดับความสำคัญเหมือนอดีตที่เคยทำมาภาพจะเขียนด้วยขนาดต่างกัน ในภาพด้านซ้ายนี้จะให้ความสำคัญตอนพระพุทธเจ้าผจญลูกสาวพญามารเนื่องจากช่างเขียนวาดให้มีขนาดใหญ่กว่าปกติ

การดูภาพจะเรียงลำดับตามเหตุการณ์พุทธประวัติดังนี้

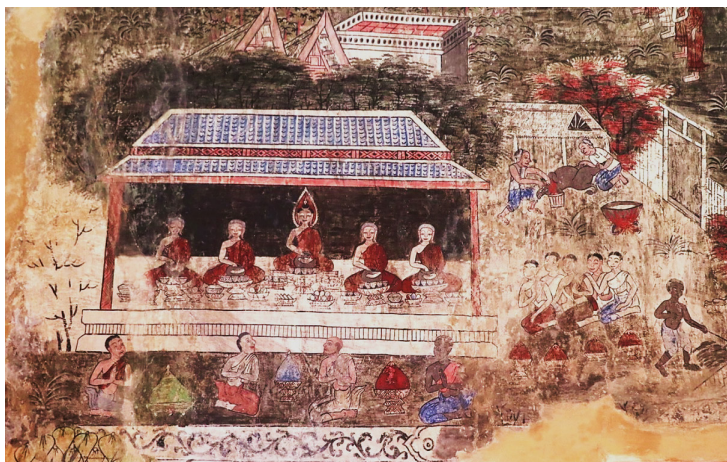
ภาพ การดูภาพจิตรกรรมด้านซ้ายมือพระประธาน เรียงลำดับเหตุการณ์จากพุทธประวัติ

ตอนที่ ๗ พระพุทธเจ้าผจญลูกสาวพญามาร เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องกับผนังด้านขวา
ทรงบำเพ็ญกริยายืน เดิน นั่ง เป็นเวลา ๗ สัปดาห์เพื่อแสดงความกตัญญูต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์
และสถานที่ต่างๆ ภาพที่ ๗ นี้เป็นเหตุการณ์ในสัปดาห์ที่ ๕ พระองค์ทรงประทับนั่งใต้ต้นไทร
จากนั้นมีธิดาของพญามารส่วสวดี คือนางตัมหา นางอรดี และนางราคามายั่ววนด้วยวิธี
ต่างๆ แต่พระพุทธองค์ทรงหนักแน่นไม่หวั่นไหวและตรัสไล่นางทั้งสามหนีไป กุศโลบายธรรมะ
ในภาพนี้อาจหมายถึงมนุษย์ถูกยั่ววน ครอบงำโดย ตัมหา รากะ และความริษยา
ความเกลียดแค้น (อรดี หมายถึงความริษยา) หากมนุษย์หลุดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ ก็สามารถ
บรรลุธรรมได้ทุกคน

ภาพตอนที่ ๗ นางตัมหา นางรากะ นางอรดี ธิดาพญามารยั่ววนพระพุทธเจ้า

ตอนที่ ๘ ฉันทพระกระยาหารมื้อสุดท้าย ณ ปาวานคร นายจุนทะ บุตรนายช่างเหล็ก ได้นิมนต์พระพุทเจ้าและภิกษุสงฆ์มาเพื่อถวายภัตตาหารที่บ้านตน เมื่อพระพุทเจ้ามาถึง และนั่งลงเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกับนายจุนทะว่า ท่านจงถวายสุกรมัททวะ ที่ท่านเตรียมไว้ แก่เรา และถวายของฉันอื่นๆให้แก่ภิกษุสงฆ์ หลังจากที่จุนทะถวายแล้ว พระพุทเจ้าได้กล่าวว่า ท่านจงเอาสุกรมัททวะที่เหลือไปฝังในหลุม จากนั้นพระพุทเจ้าได้เกิดอาพาธอย่างรุนแรง ท้องร่วงถ่ายเป็นเลือด เจ็บปวดมากจนแทบจะปรินิพพาน แต่ท่านก็ยังคงมีสติสัมปชัญญะ อดทนต่อความรู้สึกปวด ไม่กระวนกระวาย

ภาพตอนที่ ๘ ภาพพระพุทเจ้าฉันทพระกระยาหารมื้อสุดท้าย

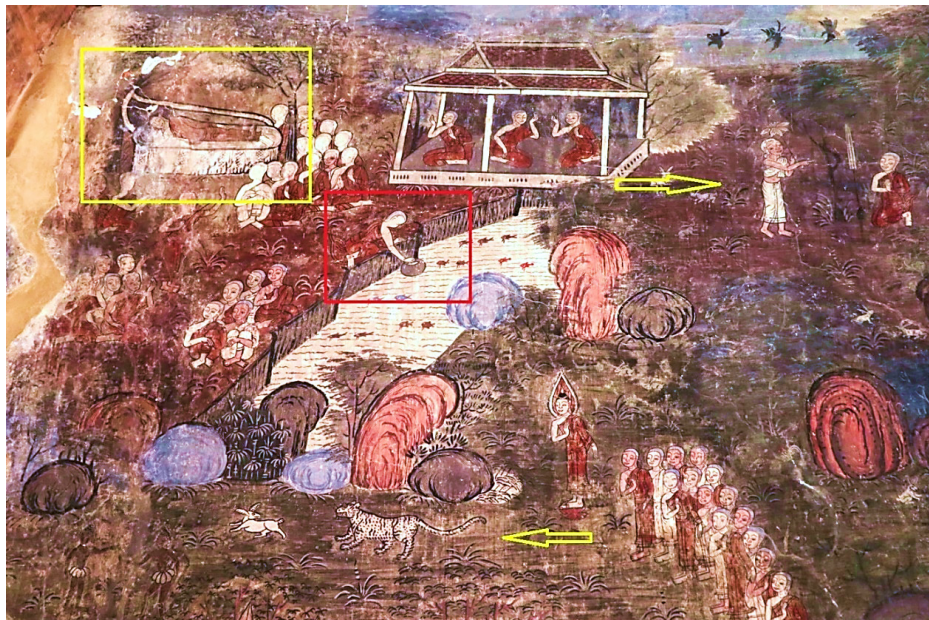
ภาพการฆ่าและสุกรมัททวะ อาจหมายถึง เนื้อสันของสุกรที่เจริญเติบโตอยู่ในวัยเจริญพันธุ์ ซึ่งกล่าวกันว่า อ่อนนุ่ม และอุดมด้วยไขมัน ได้รับการจัดแจงปรุงรสอย่างดี

ภาพ พระพุทธเจ้าทรงมีคำสั่งให้นำสูกมัททวะที่เหลื่อไปฝังเสีย
ห้ามถวายภิกษุรูปอื่นเนื่องจากทรงทราบว่ามิพิษ

ตอนที่ ๙ เดินทางไปเมืองกรุงกุสินารา และ ตอนที่ ๑๐ ทรงดับขันธปรินิพพาน

ภายหลังจากเสวยอาหารของนายจุนทะแล้วพระพุทธเจ้าทรงอาพาธอย่างหนัก แต่ยังทรงรับสั่งกับพระอานนท์ว่าจะไปกรุงกุสินารา ระหว่างเดินทางพระพุทธเจ้าเสด็จไปพักเหนื่อยยังโคนต้นไม้ แล้วตรัสให้พระอานนท์ช่วยปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น เพื่อใช้เป็นที่ประทับนั่ง จากนั้นจึงตรัสให้พระอานนท์นำน้ำมาให้ดื่ม แต่พระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อสักครู่มีเกวียนจำนวนมากข้ามไป ทำให้แม่น้ำซึ่งมีน้ำน้อยและตื้นเขินขุ่น และได้ขอร้องให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำกุธานที ซึ่งมีน้ำใสสะอาดจะได้เสวยและสรงน้ำ แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนท์ถึงสามครั้ง พระอานนท์จึงได้ถือบาตรไปตักน้ำในแม่น้ำดังกล่าว เมื่อท่านพระอานนท์เข้าไปใกล้ ก็พบว่าน้ำที่ขุ่นเพราะล้อเกวียนข้ามผ่านไปกลับใสสะอาด เป็นที่อัศจรรย์อย่างยิ่ง จากนั้นพระอานนท์จึงนำน้ำนั้นมาถวายพระพุทธเจ้า

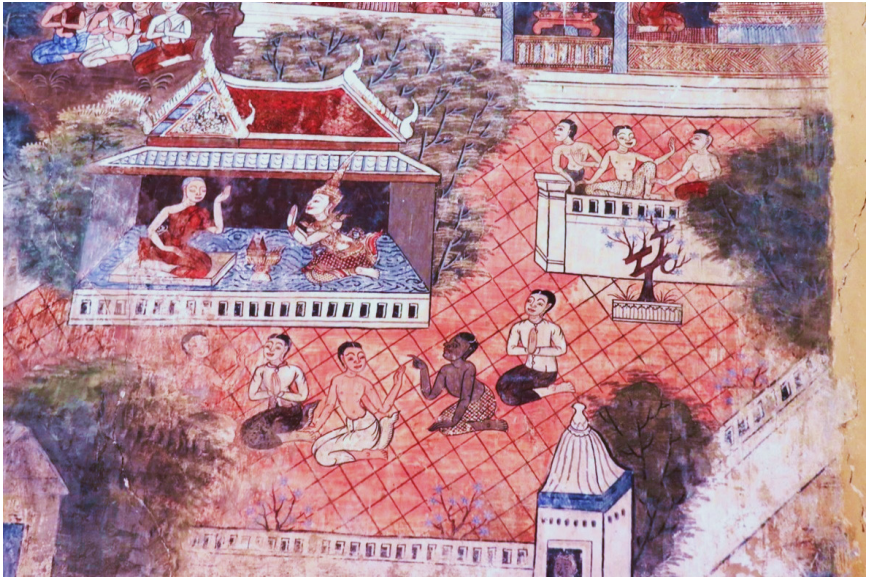
ภาพ ตอนที่ ๙ และตอนที่ ๑๐ พระพุทธเจ้า ระหว่างเดินทางไปเมืองกุสินารา
ทรงใช้พระอานนทักน้ำและทรงดับขันธปรินิพพาน

ตอนที่ ๑๑ หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะเถระซึ่งอยู่ที่เมืองปาวา ได้ทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่เมืองกุสินาราเป็นเวลาหลายวันแล้ว จึงตั้งใจจะไปเฝ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์บริวาร ๕๐๐ รูป ขณะที่กำลังเดินทางไปเมืองกุสินารายุ่่นั้น ได้หยุดพักหลบแสงแดดอยู่ใต้ร่มไม้ข้างทาง ได้เห็นนักบวชนอกศาสนาคนหนึ่งซึ่งมาจากเมืองกุสินารา ถือ “ดอกมณฑารพ” ที่ผูกติดกับกิ่งไม้ต่างร่ม เดินสวนทางมา พระมหากัสสปะซึ่งเวลานั้นยังไม่ทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็นึกสังหรณ์ใจ เพราะดอกมณฑารพเป็นดอกไม้ทิพย์ที่ไม่มีในโลกมนุษย์ และจะปรากฏเฉพาะตอนที่มียี่สิบสี่สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้า เช่น ประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน วันจาตุรงคสันนิบาต และวันที่ทรงแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นต้น ซึ่งเทพเทวดาจะบันดาลให้ดอกมณฑารพตกลงมาจากเทวโลก พระมหากัสสปะจึงได้สอบถามข่าวคราวของพระพุทธองค์จากนักบวชนอกศาสนาผู้นั้น ซึ่งได้รับคำตอบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานมา ๗ วันแล้ว และดอกมณฑารพนี้ก็ได้นำมาจากบริเวณที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานนั่นเอง เมื่อได้ยินดังนั้นพระมหากัสสปะจึงรีบเร่งนำพระภิกษุสงฆ์ออกเดินทางไปยังเมืองกุสินารา

ภาพ ตอนที่ ๑๑ พระมหากัสสปะพร้อมกับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป
พบนกบวชถือดอกมณฑารพจึงทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตอนที่ ๑๒ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานท่านพระอนุรุธะได้สั่งให้พระอานนท์ เข้าไปในเมืองกุสินารา เพื่อแจ้งข่าวการปรินิพพานแก่กษัตริย์มัลละ แห่งเมืองกุสินารา เมื่อถึงรุ่งเช้าพระอานนท์จึงถือบาตรและจีวรเข้าไปยังเมืองดังกล่าว ตามลำพัง เมื่อบรรดากษัตริย์ทรงทราบความก็เสียพระทัยอย่างมาก และได้รับสั่งให้บริวารเตรียมผ้า เครื่องหอม และเครื่องดนตรีไปยังสถานที่ที่ทรงเสด็จปรินิพพาน

ภาพ ตอนที่ ๑๒ ภาพพระอานนท์แจ้งข่าวการปรินิพพานแก่กษัตริย์มัลละ

ตอนที่ ๑๓ เหล่ากษัตริย์ก็ได้ทำการสักการะสรีระพระพุทธรองค์เป็นเวลา ๗ วัน
กษัตริย์มัลละ พร้อมทั้งชาวเมืองได้อัญเชิญพระบรมศพมาประดิษฐาน ณ มกุฏพันธเจดีย์
กรุงกุสินารา

ภาพ ตอนที่ ๑๓ ชาวเมืองได้อัญเชิญพระบรมศพมาประดิษฐาน
ณ มกุฏพันธเจดีย์ กรุงกุสินารา

ภาพจิตรกรรมด้านนอกวิหาร

แบ่งได้เป็น ๒ ฝั่งคือ ฝั่งด้านประตูทางเข้าและฝั่งตรงข้ามประตูทางเข้า

ฝั่งด้านประตูทางเข้า เป็นภาพพระมาลัยโปรดโลก แบ่งเป็นสองตอน ภาพด้านล่างเป็นตอนพระมาลัยโปรดสัตว์นรกเน้นโทนสีเหลือง สีนํ้าตาล ตัดเส้นดำ ด้านบนเป็นภาพพระมาลัยอยู่บนสวรรค์ เป็นโทนสีฟ้า สีนํ้าเงิน บนพื้นดำ สิบางส่วนหลุดร่อนขีดจางไปแล้ว พระมาลัยตอนโปรดโลก เป็นพระธรรมเทศนาที่นิยมใช้เพื่อให้กุลทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายไปแล้ว พระมาลัยได้ลงไปยังเมืองนรก ได้เห็นความน่าเวทนาของสัตว์นรกด้วยประการต่างๆ เช่นมีมือเท้าโบลาน ถูกต้มในกระทะทองแดง ถูกแร้งกาจิก ฯลฯ มีความปรารถนาจะโปรดสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ทรมาน ก่อนที่พระมาลัยจะกลับเมืองมนุษย์โลกนั้น พระยายมราชได้ฝากพระมาลัยว่า ให้มนุษย์อย่าได้มีความประมาท แต่จงหมั่นรักษาศีลทำบุญอย่าให้ขาดให้ตั้งใจทำแต่คุณงามความดี เพื่อที่จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นฟ้า

เมื่อพระมาลัยกลับมาถึงบ้านเมืองแล้ว จึงบอกให้ชาวบ้านได้รู้ว่าญาติพี่น้องที่อยู่หรือนรก ขอให้รักษาศีลธรรมอย่าให้บกพร่อง และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ด้วย เพื่อที่จะได้พ้นจากนรก เมื่อบรรดาญาติพี่น้องรู้ข่าวจากพระมาลัยเช่นนั้น ก็พากันตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และต่างพากันทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้สัตว์นรก ตามคำบอกเล่าของพระมาลัย

หลังจากกลับคืนสู่โลกมนุษย์แล้ว พระมาลัยได้รับดอกบัวจากชายยากจนผู้หนึ่ง ซึ่งได้อธิฐานในขณะที่ถวายดอกบัวว่าขออานิสงส์ของท่านนี้จงเป็นปัจจัยให้ตนได้พ้นจากความยากจน จากนั้นพระมาลัยได้ขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วได้นาดอกบัวที่รับจากชายยากจนผู้นั้นขึ้นไปบูชาพระสฤงษะพุมณี

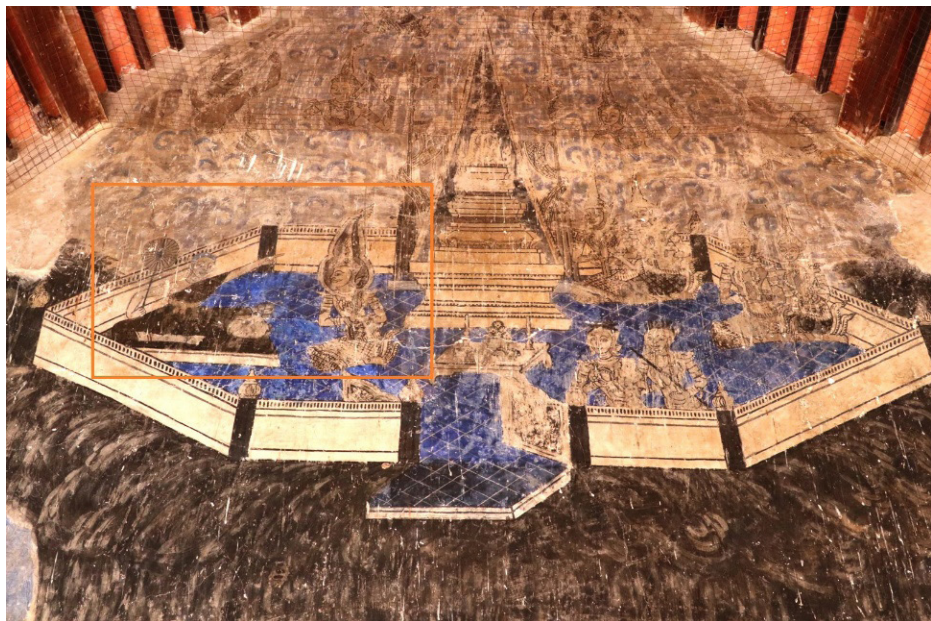
เมื่อตอนที่อยู่บนสวรรค์ พระมาลัยและพระอินทร์เจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้สนทนากันในเรื่องการสร้างบุญกุศลเป็นอเนกประการ และในที่สุดพระมาลัยได้พบกับพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะลงมาตรัสรู้ในโลกนี้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป พระศรีอริยเมตไตรยได้ฝากคำของท่านมาถึงชาวโลกมนุษย์ว่าให้สร้างบุญกุศล ทำแต่คุณงามความดีไว้ก็จะได้รับผลจากคำสอนของท่านเมื่อท่านมาสู่โลกนี้ในอนาคต พระมาลัยเมื่อกลับคืนสู่โลกมนุษย์แล้วก็ได้นำเรื่องที่ท่านได้พบเห็นในนรกและในสวรรค์ และรวมทั้งคำสอนของพระศรีอริยเมตไตรยมาบอกกล่าวแก่ชาวโลก (พระมาลัยโปรดโลก. ๒๕๖๓. ออนไลน์)

ภาพจิตรกรรมด้านนอกพระวิหารตรงเหนือประตูทางเข้า

ภาพพระมาลัยโปรดสัตว์นรก

ภาพพระมาลัยสนทนากับพระอินทร์บนสวรรค์

ภาพพระมาลัยท่อนรก ได้ภาพ เขียนว่า ห้องนรกหกบาทไม่ขาดถ้วน
 ของพ่ออันสร้างไว้ในพระศาสนา ขอพบพระเมตไตรในอนาคตตะกาะโน้นอย่าพันเอย

จิตรกรรมด้านตรงข้ามประตูทางเข้า

เป็นภาพขบวนชาวบ้านและพระภิกษุเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี โทนสีเน้นสีเหลืองสีน้ำตาล ภาพด้านบนเป็นภาพมณฑป และรอยพระพุทธรูป ภาพค่อนข้างเลอะเลือน ภาพนี้สื่อให้เห็นถึงประเพณี ความเชื่อความศรัทธาของบรรพบุรุษไทย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสมัยพระเจ้าทรงธรรมที่ค้นพบรอยพระพุทธรูปเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๑๖๗ ถึงสมัยปัจจุบัน ที่ต้องมาบูชารอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี สักครั้งหนึ่งในชีวิต แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานประวัติศาสตร์บันทึกการเดินทาง แต่พุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาถือว่าเป็นการกิจอย่างหนึ่งที่ต้องมาบูชาเมื่อถึงเทศกาลไหว้พระบาท ทั้งพระและฆราวาส ซึ่งส่วนมากมาจากจังหวัดในภาคกลางเช่น ลพบุรี สิงห์บุรี อ่างทอง อยุธยา เป็นต้น จะแนมนบริเวณพุทธรูป แม้ว่าการเดินทางมาจะลำบาก เช่น พระสงฆ์ เมื่อออกพรรษารับกฐินแล้ว ก็ออกธุดงค์จากวัดที่จำพรรษามายังพุทธรูป ให้ทันฤดูไหว้พระพุทธรูป ตั้งแต่ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ จนถึงแรม ๑ ค่ำ และตั้งแต่ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๔ จนถึงแรม ๑ ค่ำ

ภาพการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี

วิเคราะห์รายละเอียดและสิ่งน่าสนใจในภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ส่วนหลักของภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดม่วง นอกจากจะเขียนภาพเรื่องราวของพุทธประวัติแล้ว ช่างเขียนยังได้สอดแทรกภาพชีวิต เรื่องราวร่วมสมัยไว้เป็นส่วนรองหรือส่วนย่อยอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็น วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ การแต่งกาย งานประเพณี อาคาร บ้านเรือน ข้าวของเครื่องใช้ที่ทันสมัย ที่มีเฉพาะในเมืองหลวงเท่านั้น จนถึงสิ่งเล็กๆน้อยๆ ซึ่งอาจจะเป็นเกร็ดความรู้ ที่น่าศึกษา อาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่าช่างเขียนต้องเคยเดินทางไปกรุงเทพมหานคร เคยพบเห็นความเจริญต่างๆ และได้นำมาถ่ายทอดไว้ในงานจิตรกรรมฝาผนังที่วิหารแห่งนี้ ดังจะได้วิเคราะห์ให้เห็นภาพต่อไปนี้

สถาปัตยกรรมร่วมสมัย

ภาพสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในงานจิตรกรรม

ภาพอาคารสมัยใหม่ในงานจิตรกรรมเป็นอาคารสองชั้นด้านบนเป็นที่พักของนางฝ่ายในซึ่งเป็นรูปแบบนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังเปรียบเทียบในภาพ อาคารหมู่พระประเทียบในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี ตั้งอยู่ด้านหลังพระที่นั่งพิมานมงกุฏ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้นที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใช้เป็นที่พักของข้าราชการฝ่ายในที่ตามเสด็จ

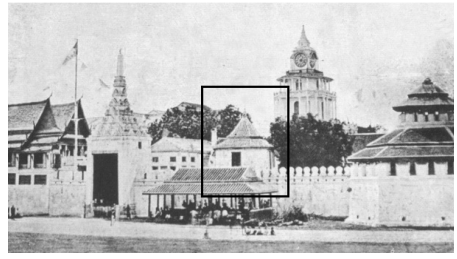

ภาพพระประเทียบอาคารก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้นที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

ضمّประตู

ภาพ ضمّประตูพระบรมมหาราชวัง และบ่อน้ำในงานจิตรกรรม

ภาพซุ้มประตูวัดพระเชตุพน และป้อมพระบรมมหาราชวัง

วัดพระเชตุพนสร้างขึ้นก่อนกรุงรัตนโกสินทร์เดิมชื่อวัดโพธิ์ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาปัตยกรรมบริเวณซุ้มประตูมีลักษณะเป็นไทยประยุกต์แบบจีน ซึ่งเป็นรูปแบบศิลปะที่เป็นที่นิยมในขณะนั้น คาดว่าช่างเขียนเคยเดินทางไปเห็นจึงนำมาเขียนเป็นพระราชวังของเมืองกุสินารา

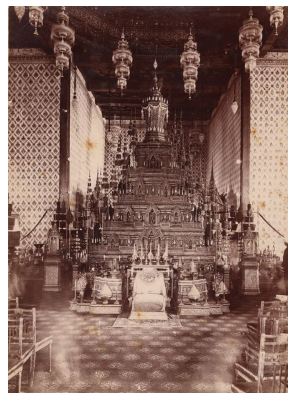
โคมไพสมัยใหม่และเครื่องแขวน

ภาพโคมไพสมัยใหม่และเครื่องแขวนในงานพระศพ โต๊ะวางเชิงเขียนแบบจีน

ในอดีตประเทศไทยยังใช้ตะเกียงในการให้แสงสว่างในยามค่ำคืน จวบจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๑ จมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) เป็นอุปทูตไปทวีปยุโรปกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (ราชทูต) เพื่อเจรจาความเมืองที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ และกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส รวมทั้งนำพระราชสาส์น ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศเยอรมนี คณะราชทูตสยามไปอังกฤษ เห็นความสว่างไสวของกรุงลอนดอนยามราตรี จึงเกิดความคิดว่าเมืองไทยน่าจะนำไฟฟ้ามาใช้บ้าง แต่เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทั้งนี้ ยามนั้นเมืองไทยยังอยู่ในยุคใช้ตะเกียง ใครจะคิดว่าแสงสว่างจะเดินมาตามสายให้แสงสว่างได้ และคำว่า “ไฟฟ้า” ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ก็คงหมายถึงไฟประหลาดที่มาจากฟ้านั่นเอง

นายมาโยลาได้เครื่องกำเนิดไฟฟ้ามา ๒ เครื่องพร้อมอุปกรณ์ สาย และหลอดเจ้าหมื่นไวยฯ จึงติดตั้งทดลองขึ้นที่ศาลากรมทหารหน้า ซึ่งก็คือศาลากระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน ก่อนที่จะวางสายเข้าไปที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทที่กำลังจะมิ่งงานใหญ่ และเดินเครื่องจ่ายไฟในวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๔๒๗ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงถือได้ว่ากรุงสยามมีไฟฟ้าครั้งแรกในวันนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทอดพระเนตรแสงสว่างจากไฟฟ้าแล้ว ก็มีพระราชดำริว่า ไฟฟ้านี้ว่าเป็นสิ่งที่จะเกิดประโยชน์อย่างมาก ซึ่งจะสะดวกและประหยัดค่าใช้จ่ายกว่าการใช้น้ำมันและแก๊สที่ใช้จุดโคมไฟในยามนั้น ไม่เพียงแต่ในพระบรมมหาราชวัง ราษฎรทั่วไปก็ควรจะได้ใช้ประโยชน์จากไฟฟ้าด้วย นอกจากจะพระราชทานเงินค่าเครื่องกำเนิดไฟฟ้าคืนให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถแล้ว ยังทรงวางแผนจะให้มีโรงไฟฟ้าขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อประชาชนต่อไป (โรม บุนนาค. ๒๕๖๐. ออนไลน์) ดังนั้นโคมไฟจึงน่าจะเกิดขึ้นหลังจากมีไฟฟ้าใช้แล้ว

ภาพเครื่องแขวนในงานจิตรกรรม ในงานบรมศพของรัชกาลที่ ๕

เครื่องแขวนดอกไม้สดเป็นงานศิลป์ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จากนั้นจึงเริ่มถูกฟื้นฟูอีกครั้งเมื่อเริ่มสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ บุคคลสำคัญในวงการช่างดอกไม้ในยุคนั้น คือเจ้าจอมมารดาตานี ธิดาเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) เจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้มีฝีมือเชิงช่างดอกไม้ซึ่งนอกจากจะถวายงานในด้านที่ต้นถนัดแล้ว ท่านยังได้ฝึกหัดและถ่ายทอดวิชาแก่พระธิดาและพระนัดดา ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าฉัตร กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ให้เป็นช่างดอกไม้สืบวิชาต่อมาจนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ช่วงที่ประเทศของเรามีการติดต่อกับชาวต่างชาติมากขึ้น เครื่องแขวนดอกไม้สดเริ่มมีการปรับรูปแบบ ให้เข้ากับสมัยนิยมมากขึ้น เช่น แบบของโคมจีน แบบโคมไฟแบบยุโรป เช่น พวงแก้วไต้โเดียวมาจากการทำเลียนแบบโคมไฟระย้า โคมแก้วเจียรระโน เป็นต้น เครื่องพวงดอกไม้แขวนจึงมาจากการผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นด้วยราชสำนักอันเนื่องมาจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานประดิษฐ์ดอกไม้สดได้รับความนิยมและเจริญอย่างสูงสุด เป็นพวงดอกไม้มีลักษณะคล้ายพุ่ม คือ ตรงกลางบ่งหัวและเท้าเรียวย ใช้แขวนห้องเพื่อความสวยงาม และส่งกลิ่นหอมอบอวลของดอกไม้สด พู่กลี้นมีหลายขนาดตั้งแต่ ๓-๗ ชั้น ในงานมงคลใช้พู่กลี้นจำนวนชั้นเป็นเลขคู่ และใช้จำนวนชั้นเป็นเลขคู่สำหรับงานศพ (เครื่องแขวนดอกไม้สด ๒๕๖๓. ออนไลน์) จากงานจิตรกรรม จะเห็นเครื่องแขวนที่ทำเฉพาะเจ้านายชั้นสูงเท่านั้น

บอนไซไม้ดัด

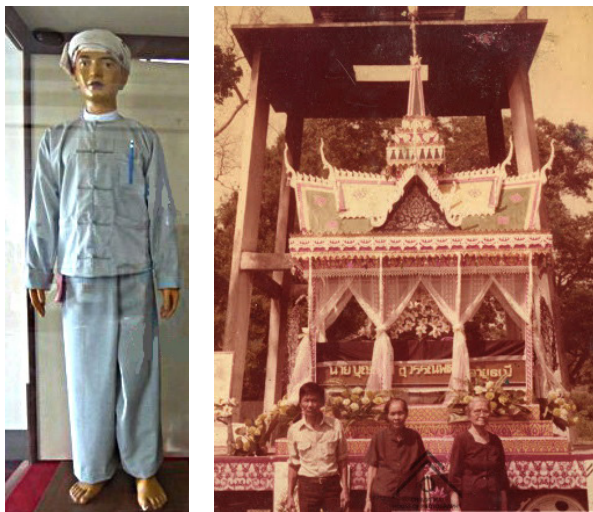
ภาพไม้ดัด หรือบอนไซตกแต่งพระราชวังในงานจิตรกรรม ขวภาพบอนไซในพระบรมมหาราชวัง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการปลูกไม้ดอกไม้ประดับตกแต่งบริเวณพระราชวัง และตามบ้านเรือนต่าง ๆ มีทั้งไม้ใบ ไม้ดอก รวมทั้งไม้ตัด มีทั้งไม้ใหญ่ ไม้พุ่ม ไม้เลื้อยทำรั้ว ขึ้นซุ้มให้ดอกผลและให้ร่มเงาจะเห็นได้จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้หลายร้อยปีมาแล้ว ซึ่งกล่าวถึงภาพบ้านขุนช้างตอนขุนแผนขึ้นไปหานางวันทอง จะเห็นได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการปลูกพรรณไม้ในลักษณะที่เป็นไม้กระถาง ไม้ตัด และยกร่องทำแปลง ไม้ตัดซึ่งตัดแต่งรูปทรงต่างๆ เป็นแม่แบบไม้ตัดไทยมาจนปัจจุบันนี้ สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้สร้างพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และให้ปลูกไม้ตัดไว้ในพระบรมมหาราชวัง ดังปรากฏ อยู่รอบสนามของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยจนทุกวันนี้ นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้นมา ได้มีการจัดสวนไม้ประดับตกแต่งบริเวณพระที่นั่ง พระอุโบสถ โดยจัดสวนในลักษณะประดิษฐ์และสวนแบบจินตนาการ มีภูเขา สระน้ำ รูปปั้นสลักเป็นรูปสัตว์ รูปตึกตางจีน รูปปั้นในวรรณคดี ส่วนพรรณไม้จะเป็นไม้พุ่มทรงต่าง ๆ รวมทั้งไม้ตัด เช่น ช่อย มะขาม ตะโก เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างพระราชวังสราญรมย์ ซึ่งเป็นสวนสราญรมย์ในปัจจุบัน (การจัดสวน ๒๕๖๓. ออนไลน์) ในงานจิตรกรรมช่างเขียนได้เขียนภาพไม้ตัดไว้ในเมืองกุสินารา

ปราสาทนางคัพ

ภาพขบวนแห่พระศพของพระพุทธเจ้าที่มีปราสาทและ
การแต่งกายแบบล้านนาในงานจิตรกรรม

ภาพปราสาทงานศพแบบล้านนาและการแต่งกายแบบล้านนา

ปราสาทงานศพจะนิยมใช้ในพิธีงานศพของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือเท่านั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัฒนธรรมที่รับมาจากเมืองเชียงรุ่งแห่งสิบสองปันนา ซึ่งถือว่าเป็นต้นตระกูลไทแต่ดั้งเดิม รูปแบบของปราสาทงานศพมีด้วยกัน ๒ รูปแบบคือ ปราสาทที่ทำด้วยไม้ ซึ่งเป็นวัสดุดั้งเดิมส่วนใหญ่ทำมาจากไม้ฉำฉา เพราะมีน้ำหนักเบาและเวลาเผาจะไหม้ไฟได้ง่าย ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งจะเป็นวิวัฒนาการของปราสาท สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้โดยจะนำโต๊ะ เก้าอี้มาประดับในปราสาท เมื่อเวลาเผาศพแล้วก็จะนำโต๊ะ เก้าอี้เหล่านั้นไปมอบถวายให้กับวัดเพื่อใช้ในสาธารณะประโยชน์ต่อไปวัดในแถบภาคเหนือจะต่างจากวัดของภาคอื่น ๆ คือ ในวัดจะไม่มีเมรุเผาศพ เพราะการเผาศพจะไม่เผาที่วัด แต่จะนำไปเผาที่สุสานหรือ ป่าช้า คนล้านนาเรียก ป่าเหยี่ยว นอกจากปราสาทที่พบอยู่ในพิธีกรรมงานศพของคนธรรมดาแล้ว ยังมีปราสาทอีกชนิดหนึ่งที่ใช้บรรจุศพของพระที่มรณภาพ จะแตกต่างกันในรายละเอียดและทำขึ้นอย่างสวยงามมากกว่าของคนธรรมดา ส่วนใหญ่แล้วจะทำขึ้นเป็นรูปนกหัสติลิงค์ ซึ่งตามตำนานเชื่อว่า นกหัสติลิงค์เป็นนกในวรรณคดีไทยที่มีพลกำลังมากเป็น ๕ เท่าของช้าง และเป็นพาหนะของผู้มีบุญ ดังนั้นในพิธีงานศพของพระเถระเราจึงเห็นปราสาทบรรจุศพทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์ การประดับประดา งานศพของพระครูจะหรูหรามากกว่าของคนทั่วไป โดยเฉพาะระดับเจ้าอาวาส หรือ พระที่มีอายุพรรษามาก ๆ หรือเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ก็จะจัดงานที่ยิ่งใหญ่มากขึ้น (จักรพงษ์ คำบุญเรือง, ๒๕๖๒, ออนไลน์)

การสวดพระอภิธรรมและตาลปัตรใบลาน

ภาพการสวดพระอภิธรรมและการใช้ตาลปัตรใบลาน

ในอดีต ตาลปัตร ของเดิมเป็นพัดที่ทำจากใบตาลหรือใบลาน สำหรับพัดตัวเองเวลา ร้อนหรือพัดไฟ ใช้กันทั้งพระและคฤหัสถ์ ต่อมามีการต่อด้ามให้ยาวขึ้นและใช้บังหน้าเวลาทำ พิธีทางศาสนาของพระสงฆ์ เช่นในเวลาให้ศีลและให้พร แต่ปัจจุบันภายหลังจะใช้ผ้าสีต่างๆ หุ้มลวดหรือไม้ไผ่ซึ่งขึ้นรูปเป็นพัดก็อนุโลมเรียกว่าตาลปัตร (ตาลปัตร. ๒๕๖๓. ออนไลน์)

การสวดอภิธรรมศพ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นสังขารของชีวิตว่าโดยปรมาตมธรรม แท้จริงแล้ว ชีวิตประกอบด้วยธรรมชาติ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูป คือ ร่างกาย อันประกอบด้วยธรรมชาติ ๔ อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือธาตุ ๔ กับส่วนที่เป็นนาม คือ จิต เจตสิก ประกอบด้วย ชันธ ๕ : เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ช่างเขียนได้บันทึกการสวดพระ อภิธรรมได้อย่างดี การสวดพระอภิธรรมในงานศพ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เห็นความจริงของ ชีวิต ตามธรรมชาติหรือธรรมดาดังกล่าวนั้น เนื่องจากพระอภิธรรม โดยสรุป กล่าวถึงหลัก สำคัญ ๔ ประการ คือ ๑. จิต ๒. เจตสิก ๓. รูป และ ๔. นิพพาน ดังนั้น จึงนิยมนิมนต์ พระ ๔ รูป เท่าจำนวนหลักธรรมดังกล่าว และพระจำนวน ๔ รูป ก็ครบองค์สงฆ์พอดี (การสวดพระอภิธรรม. ๒๕๖๓. ออนไลน์)

หมุกปักคนจีน

ภาพ หมูเป็นของเซ่นไหว้และอาหารในวัฒนธรรมคนจีนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ในอดีตคนไทยยังไม่นิยมเลี้ยงและรับประทานหมูเป็นอาหาร วัฒนธรรมการเลี้ยงหมูมาจากชาวจีนเนื่องจาก ชาวจีนนิยมเลี้ยงหมูกันทุกบ้าน บ้านไหนไม่มีหมูเลี้ยง บ้านนั้นอาจถือว่ายากจน จนแม้แต่เงินจะซื้อหมูสักตัวมาเลี้ยงก็ไม่มี คำว่าบ้านในภาษาจีน จึงมีตัวอักษรจีนที่หมายถึงหมูประกอบอยู่ด้วย อาจตีความได้ว่า ชาวจีนให้ความสำคัญกับหมูมากถึงขนาดที่ต้องเลี้ยงไว้เอาในบ้าน ผิดกับสัตว์เลี้ยงอื่น เช่น ม้า วัว แพะ ที่แม้จะมีมูลค่าทางเศรษฐกิจและมีประโยชน์ใช้สอยมากกว่าหมู แต่สัตว์เลี้ยงพวกนี้ก็จะถูกเลี้ยงอยู่นอกบ้าน หมูจึงเป็นโคกทรัพย์สำคัญอันดับแรกในบ้านของชาวจีน และกลายเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งร่ำรวย (พชร ธนภัทรกุล. ๒๕๖๑. ออนไลน์) หมูสามารถนำมาประกอบอาหารได้หลายอย่าง คนจีนจึงนิยมนำหมูมาไหว้เจ้าและรับประทาน ดังนั้นในภาพจิตรกรรมจึงมีชายชาวจีนสองคนกำลังชำแหละหมู แสดงให้เห็นวิถีชีวิตในอดีตเป็นอย่างดี

การเดินทางและพาหนะ

ภาพวิถีชีวิต พาหนะการเดินทางด้วยช้าง ม้า เกวียนเทียมควาย และการเดินเท้าในงานจิตรกรรม

ภาพวิถีชีวิต การเดินทางด้วยเท้า ด้วยช้าง และเกวียน ในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในอดีตการเดินทางไกลเป็นเรื่องลำบาก การเดินทางแบ่งเป็นสองประเภทคือ การเดินทางทางน้ำเป็นที่นิยมเนื่องจากคนในอดีตปลูกบ้านติดแม่น้ำ ลำคลองโดยใช้เรือประเภทต่างๆ และการเดินทางบนบก ส่วนใหญ่จะเดินทางโดยใช้สัตว์เช่น ม้า ช้าง วัวควายเป็นต้น สำหรับม้าเน้นใช้สัญจรในระยะทางไม่ไกลมาก เน้นทางเรียบ แต่สำหรับช้างนั้นมักใช้ในการเดินทางที่ต้องเดินทางไปในเส้นทางขรุขระ หรือเส้นทางระยะไกลนอกจากนั้นยังเดินทางด้วยเกวียน เกวียนแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ เกวียนเทียมวัว และเกวียนเทียมควาย แต่ทั่วไปมักเรียกกันว่า เกวียนวัว และเกวียนควาย เกวียนวัวมีขนาดเล็กกว่าเกวียนควาย ทำให้มีความคล่องตัว จึงเหมาะกับสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ดอนสูง ป่าดง มีหล่มโคลนน้อย เช่น ภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลางตอนบน ส่วนเกวียนควายเหมาะกับที่ราบลุ่ม มีหล่มโคลนมากกว่า เช่น ภาคกลางตอนล่าง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก ภาคใต้ (ย้อนรอยประวัติศาสตร์ยุคใหม่ในสยาม. ๒๕๖๓. ออนไลน์) นอกจากนั้นยังมีการเดินเท้า การค้ำแรมระหว่างทาง พระภิกษุจะนอนในกลด ชาวบ้านจะมีอาวุธเช่นมีดและปืนเพื่อป้องกันสัตว์ร้าย ในภาพมีเสือบุกเข้าไปกัดชาวบ้าน แสดงให้เห็นว่าในอดีตยังมีเสือชุกชุม

ภาพการเดินทางและพักผ่อนระหว่างการเดินทาง ชาวบ้านสู้กับภูเขากินสาโท

ภาพความเชื่อ การบนบานต่อศาลเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์
มีปลัดขิกอาจหมายถึงการขอให้ลูกชายหญิง

ภาพเลื้อยบุกเข้ากินคนบนบ้าน

ภาพประเพณีการใช้ไม้ตะพดตีระฆังรอบพระมณฑป พระพุทธบาทในอดีต

ภาพประเพณีการใช้ไม้ตะพดตีระฆังรอบพระมณฑป พระพุทธบาทในปัจจุบัน

คนที่มานมัสการวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี มีธรรมเนียมการเคาะระฆังให้ก้องกังวานไปทั่วบริเวณรอบพระมณฑปครอบรอยพระพุทธบาท เหนือไหล่เขาสุวรรณบรรพต หรือสัจจพันธคีรีตามตำนานความเชื่อในพระไตรปิฎก เพื่อส่งเสียงระฆังให้ดังสู่สรวงสวรรค์ตามคติ และน้อมบูชาสิ่งแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ต่อมาทางวัดร่วมจัดเรียงเสียงระฆังให้ติดตั้งลดหลั่นดั่งโน้ตดนตรีตามทำนองสรวงสวรรค์ แต่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมา คือการนำไม้ตะพดที่ชาวบ้านทำจากไม้ไผ่รวกมาเคาะระฆัง

อดีตพุทธเจ้าในงานจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพอดีตพระพุทธเจ้าหรือปัจเจกพระพุทธเจ้าในวิหาร

คติความเชื่อเรื่องอดีตพุทธเจ้าที่ปรากฏในงานจิตรกรรมส่วนใหญ่ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาในคัมภีร์พุทธเถรวาท ภาพจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยได้อธิบายภาพพระพุทธเจ้าจำนวนมาก ไว้ว่า หมายถึงอดีตพุทธเจ้า สำหรับภาพอดีตพุทธเจ้าที่นิยมคือภาพพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ในภัทรกัป ได้แก่ พระกุกสันธะ พระโกนาคมน พระกัสสปะ พระสมณโคตมะ และพระศรีอาริยเมตไตรย์ ซึ่งสอดคล้องกับคติความเชื่อพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ในตำนาน ในทางพุทธมหายานอาจมีจำนวนที่นับได้ ๓ พระองค์ ๖ พระองค์หรือ ๒๔ พระองค์ ส่วนจำนวนนอกจากนี้สื่อความได้ถึงพระพุทธเจ้าจำนวนมาก และไม่อาจประมาณนับได้ที่อุบัติขึ้นมาแล้วในอดีตและจะอุบัติขึ้นในอนาคต ในวิหารวัดม่วงจะปรากฏภาพอดีตพระพุทธเจ้าจำนวนมากในฝาผนังทั้งสามด้านและบนเพดาน

ชาวต่างชาติในงานจิตรกรรม

ภาพชาวต่างชาติในงานจิตรกรรมหลังพระประธาน

ภาพมารผจญที่พบในงานจิตรกรรมส่วนมากในประเทศไทย นอกจากจะมีพญายักษ์ จอมมารสัวสวดีและพลพรรคแล้ว ช่างเขียนมักจะวาดภาพชาวต่างชาติ หลายเชื้อชาติ หลายภาษา ทั้งจีน แขก ฝรั่งเศสไว้ในภาพด้วย สื่อบอกให้เห็นว่าชาวต่างชาติที่นับถือศาสนาต่าง ๆ นั้น เปรียบดังมารผจญ มักจะเขียนภาพให้ดูดูตลกน่ากลัว ในภาพจิตรกรรมในวิหารวัดม่วงจะเขียนเป็นชายไว้หนวดเครา โปกผ้า มีผิวขาว กำลังจมน้ำอันหมายถึงมารที่พ่ายแพ้ต่อพระพุทธเจ้า เนื่องจากในอดีตชาวต่างชาติต่างภาษาที่ต่างศาสนาที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยมีวัตถุประสงค์ให้พระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนา จึงเปรียบเสมือนว่าคนต่างชาติเหล่านี้เป็นศัตรูของพระพุทธเจ้า

บรรณานุกรม

การจัดสวน. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๖๓

จาก https://www.baanjomyut.com/library_๒/extension-๒/history_of_gardening/๐๙.html

การสวดพระอภิธรรม. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

จาก <https://www.truelookpanya.com/dhamma>

เครื่องแขวนดอกไม้สด. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๙ มีนาคม ๒๕๖๓

จาก <https://sites.google.com/site/chatchaicherdchai/bth-thi-๒>

จักรพงษ์ คำบุญเรือง. (๒๕๖๒). ปราสาทดงหลวงของล้านนา สืบค้นเมื่อ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

จาก <https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/๘๙๘๒๗๘/>

ตาลปัตร. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/>

ประวัติวัดม่วง จิตรกรรมฝาผนังวัดม่วง. (๒๕๑๙).

ประวัติวัดท้าวราชอาณาจักร กรุงเทพฯ อัดสำเนา

พชร ธนภัทร. (๒๕๖๑). หมุกับวัฒนธรรมอาหารของคนจีน สืบค้นเมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

จาก <https://mgronline.com/china/detail/๙๖๑๐๐๐๐๗๖๙๙๑>

พระมาลัยโปรดโลก. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๖๓

จาก [https://www.facebook.com/notes/thanakorn-pongjina-allianz-ayudhya/\(\)](https://www.facebook.com/notes/thanakorn-pongjina-allianz-ayudhya/)

ไพศาล อิระสุกะ. (๒๕๕๖). วัดม่วง สืบค้นเมื่อ ๑๑ มกราคม ๒๕๖๓

จาก <https://www.komchadluek.net/news/lifestyle/๑๗๔๗๑๘>

ย้อนรอยประวัติศาสตร์ยุคใหม่ในสยาม. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๙ มีนาคม ๒๕๖๓

จาก <https://www.facebook.com>

โรม บุนนาค. (๒๕๖๐). ไฟฟ้าในสยาม สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๖๓

จาก <https://mgronline.com/online/section/detail/๙๖๐๐๐๐๑๑๔๔๖๓>

ลลิตา อัครสกุลฤชา. (๒๕๖๒). สัญลักษณ์มงคลจีนภายในกรอบหน้าบันพระอุโบสถวัด

สามพระยา ศิลปะพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งย่านบางลำพู สืบค้นเมื่อ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓ จาก http://banglamphumuseum.treasury.go.th/news_view.php?nid

วัดม่วง. (๒๕๖๓). สืบค้นเมื่อ ๘ มกราคม ๒๕๖๓

จาก http://www.singburi.go.th/_๒๐๑๗/travel/detail/๔๑

จัดพิมพ์เผยแพร่

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ที่ปรึกษา

ผศ.จินตนา เวชมี

อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ผศ.วิไลวรรณ ฉ่ำพริณ

ผู้ทรงคุณวุฒิสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

อาจารย์เชาวนาท เพ็งสุข

ผู้ทรงคุณวุฒิสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

นายธีรสินทร์ กิ่งจำปา

ผู้ทรงคุณวุฒิสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ผู้ศึกษาค้นคว้า

อาจารย์ ดร.จุติรัช อนุกุล

ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ผู้ดำเนินการ

อาจารย์ปญญ์ชลี เต่าทอง

รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

อาจารย์ภาคภูมิ เฉลิมวัฒน์

รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม

นางสาวสมดา วินิจำธร

หัวหน้าสำนักงานผู้อำนวยการ

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

นางสาวชุตีมา อิ่มนรินทร์

เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป

นางสาวณัฐวัลรัตน์ ดอกไม้งาม

นักวิชาการศึกษา

นางสาวกรรณิกา ดีบุญทอง

นักวิชาการศึกษา

นายสุชาติ อ่อนสันทัด

ผู้ปฏิบัติงานบริหาร

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ถ.นารายณ์มหาราช ต.ทะเลชุบศร อ.เมืองลพบุรี จ.ลพบุรี ๑๕๐๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐ ๓๖๔๑ ๓๐๙๖

www.culture.tru.ac.th/

จิตรกรรมฝาผนังวัดม่วง

อ.อินทร์บุรี จ.สิงห์บุรี

ผู้แต่ง

จตุริช อนุกุล

พิมพ์ครั้งที่ ๑

สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

จำนวน

๗๐๐ เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติการพิมพ์

ห้ามมิให้ทำซ้ำหรือลอกเลียนแบบโดยไม่ได้รับอนุญาต

จตุริช อนุกุล.

จิตรกรรมฝาผนัง วัดม่วง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี-ลพบุรี

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

๕๒ หน้า

ISBN ๙๗๘-๙๗๔-๒๘๓-๐๑๓-๗

จัดพิมพ์โดย

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

๓๒๑ ต.ทะเลชุบศร อ.เมือง จ.ลพบุรี ๑๕๐๐๐

โทร ๐ ๓๖๔๔ ๓๐๙๖

พิมพ์ที่

บริษัท นัชชาวัตน์ จำกัด

๔๒/๑๙ ม.๕ ต.คูคต อ.ลำลูกกา

จ.ปทุมธานี ๑๒๑๓๐